

OPOŽDĚNÁ ZÚČTOVÁNÍ – POZNÁMKY K VYDÁNÍ PĚTI PŘEDNÁŠEK OTY FILIPA

Jan Kubica*

Abstract: *In his papers, author Ota Filip focuses on all main topics of his work - bilingual identity, autobiographical novels, the year 1968 and the so-called “Prague Spring”, Charter 77, exile authors, his own “Moravian” identity, the relation between fiction and reality, anti-heroes and anti-paternal novels. He elaborates on “Moravian” identity by naming famous authors of Moravian origin, both earlier and modern. The papers are followed by W. Schmitz’s study on the relation between Filip’s life and his novels of an autobiographical nature. Schmitz emphasizes the author’s ability to integrate into the German environment completely. He also discusses the topic of the author’s failure in the 1950s when serving in the Auxiliary Technical Battalion and its reflection in the media at the end of the 1990s, which led to the suicide of his son.*

Key words: *multilingualism, autobiography, Prague Spring, Charter 77, Moravia, anti-heroes, exile.*

*Mgr. Jan Kubica, Ph.D., Katedra německého jazyka, Pedagogická fakulta UP, jan.kubica@upol.cz.

1. ÚVOD

Česko-německý spisovatel Ota Filip vydal v létě roku 2012 německou publikaci *Verspätete Abrechnungen* (Opožděná zúčtování), která je záznamem jeho pěti přednášek konaných na půdě drážďanské univerzity v rámci jemu udělené literární docentury Adelberta von Chamisso v roce 2010. Součástí knihy je rozsáhlá studie o díle Oty Filipa z pera profesora Waltera Schmitze, který připojil rovněž stručný autorův životopis a bibliografii.

Můžeme říci, že Filip ve svých pěti přednáškách bilancuje svůj život a dílo. Vzhledem k tomu, že jeho publicistické a beletristické texty nesou často autobiografické rysy, tištěná forma přednášek je cenným materiálem pro hlubší vhled do autorovy spisovatelské dílny a jeho soukromého života.

Vlast, rodné město, ztráta rodného jazyka, druhá světová válka, ztráta vlasti a život v cizině jsou témata, kterými se Filip zabývá ve většině svých románů a stejně tak se k nim vrací v publicistice.

Ve svých přednáškách se Filip věnuje tématům, která vyplývají z jeho tvorby. Jedná se tedy o dvojjazyčnost, dějinná traumata – především události roku 1968 a 1969, exil, traumatický vztah k otci a autorovi anti-hrdinové. Nabízí se otázka, zda v těchto přednáškách přináší autor k opakovaně zpracovávaným tématům něco nového.

Tento text obsahuje nejprve poznámky a postřehy k jednotlivým přednáškám, stručně pojednání o studii W. Schmitze a závěrečné vyjádření k ohlasu díla Oty Filipa v Německu a v České republice.

Záměrem tohoto pojednání je konfrontace Filipových *Verspätete Abrechnungen* s jeho předchozími beletristickými texty, a to jak z hlediska přínosu nových skutečností k již dříve pojednávaným tématům, tak z hlediska případné korekce některých autorových postojů.

2. PĚT PŘEDNÁŠEK OTY FILIPA

2.1. PRVNÍ PŘEDNÁŠKA

První přednáška nese název *Über die erträglichen Schwierigkeiten mit der Zweisprachigkeit, mit der großen Geschichte und mit dem Schreiben allgemein* (O snežitelných těžkostech s dvojjazyčností, s velkými dějinami a s psaním obecně) a autor zde rozebírá téma vlivu „velkých“ dějin na život „malého“ člověka. Vyjadřuje skromné přání, že na prahu třetího tisíciletí již nechce až do konce svého života zažít žádné velké dějiny, tedy žádné převraty, revoluce, války, žádné nespravedlivé nebo sebe jako spravedlivé chválící režimy, žádné politicky angažované mesiáše, jak je zažil v tak zvaném Československu v letech 1948–1974 (Filip 2012, 7–8). V následujícím citátu Filip stručně shrnuje důsledky velkých dějin, které musel nést: „*Uprostřed Evropy jsem třikrát změnil svou státní příslušnost, dvakrát svůj jazyk a dvakrát svůj domov a svoji vlast, aniž bych přitom opustil to nemocné srdce střední Evropy [...] Mám velkých dějin plné zuby*“¹ (Filip 2012, 9).

¹Všechny doslovné citace původně německého textu jsou vlastní překlady autora této stati.

Autor je ve svých více než osmdesáti letech spokojen s tím, že může, pokud bude chtít, napsat svůj další román česky nebo německy. Je toho názoru, že v malebném podalpském městečku Murnau může v klidu na terase se svojí ženou² popíjet červené víno, protože ve 21. století toho vzhledem ke svému věku již mnoho nezažije, a tak mu velké dějiny globalizovaného světa „mohou být ukradené“ (Filip 2012, 10).

V úvodní přednášce Filip konstatuje, že Evropané jsou nyní tak unavení a dekadentní, že nejsou schopni se ubránit téměř totalitní konzumní společnosti. Svůj pohled rozšiřuje na svět, naši planetu a celou galaxii, přičemž dochází k závěru, že nikde patrně není tolik kriminálních žvlů a ideologických podvodníků jako na naší planetě. Ani dvacet století trvající vývoj křesťanského světa zjevně nezabrání tomu, aby jejich počet rostl. Planetu zemi označuje za „káznici galaxie“ (Filip 2012, 11–12).

Od těchto „globálních“ pohledů se autor opět vrací k bilanci vlastního života, přesněji k pětatřiceti letům prožitým v Bavorsku, tedy životu v exilu, kde používá německý jazyk. V posledních letech pocituje užívání českého a německého jazyka jako velkou zátěž. Od roku 1989 opět píše v obou jazycích. Jako první vždy zvolí ten, se kterým je spjata téma nového románu. Ve druhém jazyce potom však netvoří překlad, ale novou jazykovou variantu původního románu.³

Zátěž střídavého používání těchto dvou jazyků má za následek obavu, že oba jazyky ztratí. V případě používání němčiny Filip pocituje jistý metafyzický strach: „*Když píšu německy nebo čtu svůj německý text, stále častěji mě přepadá zvláštní úzkostný druh metafyzického strachu, že bych mohl zapomenout svoji češtinu, že bych se jí mohl lehkovážně vzdát, až se obzvláště bolestným způsobem jazykově rozpadám*“ (Filip 2012, 12–13).

Při používání českého jazyka si autor údajně připadá jako děravý míč: „*A když česky píši, hovořím nebo čtu, cítím, jak ze mne uniká osvojená němčina jako vzduch z děravého míče*“ (Filip 2012, 13).

Tyto dva citáty pochází z Filipova eseje *Kde je (jazykový) domov můj?* z roku 2003. Tento esej autor také zakomponoval do svého románu *Sousedé a ti ostatní* (2003). Vyjadřuje jím pocity hlavní postavy románu, Oskara Měšťáčka – českého exulanta, který žije v Murnau. Tento román nese silné autobiografické rysy a autor ho napsal po několika letech, kdy se do tohoto města přestěhoval z Mnichova.

Massum Faryar vidí ve Filipových rozporuplných tvrzeních o existenci ve dvou jazycích autenticitu a životnost. Vedle toho však podle Faryara autor poukazuje na exil jako na „nevléčitelnou nemoc“, ve které hlavní ontologické pojmy jako vlast, domov, kulturní identita již nenesou jednoznačné, vlastní významy, nýbrž zde stojí jako metafory (Faryar 2005, 316).

Výstižný je také následující Faryarův citát o Filipově vztahu k vícejazyčnosti v exilu: „*Ukazuje, že vztah člověka k jazyku může ztratit svou spontánnost a může*

²Marie Filipová, manželka Oty Filipa, zemřela 31. 12. 2014.

³K dvojjazyčným verzím, které pořizuje Filip ke svým textům, poznamenává Renata Cornejo: „*U jiných se vyvinul autorský překlad, ve kterém došlo ke smazání hranice mezi osobností překladatele a autorem, v únosnou alternativu, která umožnila sledovat v obou jazycích rozdílné záměry a vědomě přetvořit výchozí jazykovou verzi textu s ohledem na okruh adresáta. (srov. Ota Filip)*“ (Cornejo 2004, 251).

se stát ‚vědomým‘ (Filip), takže dvojjazyčnost může zároveň znamenat cizost ve dvou jazycích“ (Faryar 2005, 316).⁴

Jazyk byl Filip nucen v životě změnit třikrát. V roce 1939, kdy ho otec proti jeho vůli nechal zapsat do německé školy, protože se dobrovolně přihlásil k německé národnosti, údajně kvůli jistějšímu postavení podnikatele, který vlastnil a provozoval v centru Moravské Ostravy kavárnu. V roce 1945, po konci války, se autor z pochopitelných důvodů vrátil k češtině, němčinu si musel opět osvojit v roce 1974, kdy byl státní mocí donucen k vystěhování do Německé spolkové republiky (Filip 2012, 22).

Na závěr první přednášky Filip vzpomíná na dobu, kdy psal svůj první román *Cesta ke hřbitovu* (1968). Od roku 1960 žil na Vsetínsku ve Slavičíně a v místní zbrojní továrně pracoval jako redaktor závodního časopisu *Zbrojovka*. Dále vzpomíná, jak byl ve stejném roce v rámci politické prověrky označen za „buržoazně dekadentního elementa se sociálnědemokratickým zaměřením“ a byl soudruhy poslán na rok do dolu Julius Fučík v Ostravě-Petřvaldu, aby si vylepšil svůj kádrový profil (Filip 2012, 23).

Ve svém životopisném románu *Osmý čili nedokončený životopis* (Filip 2007) autor vzpomíná, že v té době byl necelý měsíc členem-kandidátem KSČ, ale kvůli kádrovým materiálům byl vyloučen (Filip 2007, 190 a 206–207).

Na podzim roku 1963 pracoval Filip kvůli svému špatnému kádrovému profilu jako brusič mlhovek a v té době začal psát svoji románovou prvotinu. V práci na románu pak pokračoval v Kopřivnici. Byl tam vyslán jako pomocný dělník na stavbu sídliště na rok. Žil tam sám v maringotce, údajně se nudil, a tak z dlouhé chvíle psal (Kubica 2012, 20).

Autor dokončil román v roce 1966 a ještě než vyšel v ostravském nakladatelství Profil v roce 1968, tak za něj získal v roce 1967 cenu města Ostravy. V roce 1968 román vyšel také v Německu v prestižním nakladatelství S. Fischer pod názvem *Das Café an der Straße zum Friedhof* (1968) v překladu Josefine Spitzer (Kubica a Coufalová 2012, 5).

Filip končí přednášku zmínkou o tom, že v únoru roku 2011 začne psát další román o staré česko-německé lásce.⁵

Dvojjazyčnost je autorovo celoživotní téma. Potýkají se s ní jeho románoví hrdinové a často ji zmiňuje v rámci svých autorských čtení. V této přednášce nepřináší Filip k tomuto tématu vlastně nic nového. Dalo by se říci, že tento problém bilancuje a je s ním smířen jak při psaní, tak v osobním životě.

2.2. DRUHÁ PŘEDNÁŠKA

Druhá přednáška nese titul „*Prager Frühling 1968, das Ende einer Illusion*“ („Pražské jaro 1968“, konec jedné iluze), ve které autor představuje svůj kritický

⁴ Velmi podobně se k Filipově vztahu k vícejazyčnosti v exilu vyjádřil také Walter Schmitz: „Český spisovatel, který odešel do německého jazykového exilu, byl již delší dobu doma v obou jazycích – nebo byl v obou jazycích cizí. Avšak Filipovo autorství, které teď spojuje české s německým, zároveň obsahuje apel do budoucnosti, kterým se autor řídil rovněž ve svém společenském působení – s větší důvěrou, než by se od něho dalo očekávat [...]“ (Schmitz 2012, 191).

⁵ Filip na tomto románu stále pracuje.

pohled nejen na období, které je zmíněno v názvu, ale také na další problematická období českých dějin.

Autor je toho názoru, že Pražské jaro je u nás příliš heroizováno, a tak cítí potřebu ho demytizovat. Srovnává toto období s národním obrozením v 19. století, avšak období uvolnění v rámci Pražského jara trvalo vlastně jen osm měsíců. Čechy kriticky označuje za národ „nevinných“, kterým se dělo bezpráví, a v letech 1938 a 1968 jen stále čekali na pomoc spojenců. Zároveň však nepopírá, že spojenci v těchto dvou obdobích selhali (Filip 2012, 31–33).

Pasivní postoj Čechů v krizových obdobích Filip dává do souvislosti s dlouhým obdobím, kdy si uvykli na život v područí Habsburků, národních socialistů a českých komunistů pod dohledem Sovětů. Češi údajně naposledy bojovali za svoji svobodu v roce 1620 (Filip 2012, 34).

Po komunistickém puči v roce 1948 podle autora český národ zcela rezignoval a naučil se žít a přežít v režimu naprosté ideologické kontroly všech oblastí života. V této souvislosti zmiňuje pojem „filosofie přežití“ Haškova Švejka, kterého Filip nemůže vystát – Češi se, podle něho, švejkovským přístupem k životu v komunistickém režimu údajně cítili téměř jako hrdinové (Filip 2012, 35).

Neúspěch reformního hnutí v rámci Pražského jara autor vidí v absenci demokratických elit, které zmizely během předchozích dvaceti let vlády komunistů. Nemohly tedy vytlačit ze scény reformní komunisty, kterým šlo údajně jen o to, aby nahradili u moci předchozí vládnoucí garnituru. Filip si sám v této souvislosti vybavuje, co napsal o „socialismu s lidskou tváří“ v červnu roku 1968: „*Pokud chceme dát socialismu lidskou tvář, znamená to, že náš socialismus doposud žádnou lidskou tvář neměl, ale držku nějakého stranického funkcionáře, v mých očích nějakého ideologického trotla nebo strany a její ideologii oddaných idiotů*“ (Filip 2012, 37).

Autor vytýká reformním komunistům absenci smysluplného programu a naitivu, se kterou věřili, že se „socialismem s lidskou tváří“ Československo bude v blízké budoucnosti čekat jen štěstí. Koncem jara 1968 se konzervativním komunistům podařilo opět uchopit moc a brzy následovala okupace vojsky spřátelených armád Varšavské smlouvy pod vedením Sovětů (Filip 2012, 38–39).

Manifest Charty 77 považuje Filip také za selhání. Krátce po sepsání dokument sice podepsalo asi tři sta příslušníků české intelektuální elity, ale do roku 1989 ho podpořilo celkem asi jen tisíc občanů.⁶ Většina Čechoslováků se k chartě nepřipojila, takže nedošlo k masové podpoře, jak se tomu stalo v sousedním Polsku v případě hnutí „Solidarita“ (Filip 2012, 45–46).

Za další selhání hnutí Charty 77 autor považuje fakt, že většina jejích exponentů vydržela jen necelé dva roky po „sametové revoluci“ ve vysoké politice. Vyjadřuje také zklamání nad tím, že první porevoluční prezident, Václav Havel, psal a pronášel výborné projevy o morálních principech, čestnosti a pravdomluvnosti, avšak jeho občané jim nerozuměli nebo nechtěli rozumět (Filip 2012, 48–49).

Opakovaná selhání českých literárních elit, hlásících se k reformnímu hnutí roku 1968 na závěr přednášky nevidí Filip tak skepticky, jak by se snad mohlo

⁶Do roku 1989 shromáždila organizace Charta 77 1883 podpisů (Charta 77: Historie, fakta, informace: <http://www.charta77.wordpress.com>, 19. 12. 2013).

zdat. Vyjadřuje totiž domněnku, že je kola dějin mohla zasáhnout mnohem hůře. Autor se k těmto elitám sám nepokrytě hlásí (Filip 2012, 49–50).

Své rozčarování z konce Pražského jara vyjádřil Filip osobním protestem v den prvního výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa, 21. srpna 1969, kdy zrozeslal v šestnácti kopiích nepodepsaný dopis, ve kterém vyčetl tehdejší politické reprezentaci, včetně prezidenta Gustáva Husáka, stálou přítomnost sovětských vojáků v zemi. Brzy na to byl zatčen a v únoru následujícího roku byl za podvracení republiky odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na osmáct měsíců (Kubica 2012, 37).

Dějinná traumata českého národa jsou dalším autorovým „věčným“ tématem. Nejvíce je samozřejmě zasažen okupací vojsk Varšavské smlouvy, protože ji sám zažil. Patřil k těm, kteří se nechtěli smířit s nastupující normalizací. Svým protestním dopisem se tedy snažil přispět k ostatním protestním akcím. Následovalo však rozčarování z toho, že většina národa zůstala pasivní a s normalizací se smířila.

2.3. TŘETÍ PŘEDNÁŠKA

Třetí přednáška s titulem *Über Vertreibungen von Literaturen und über Glanz, Gloria und Misere des Exils und der schreibenden Exilanten* (O vyhánění literatur a o lesku, slávě a bídě exilu a píšících exulantech) obsahuje další Filipova klíčová témata, kterým se věnuje v próze i v publicistice.

Autor konstatuje, že okupací Československa v březnu 1939 končí slavné období německy psané literatury a začíná období nacionálněsocialistické propagandy. Vyhnaním Němců po roce 1945 končí období německé kultury u nás (Filip 2012, 54–55).

Filip ovšem také kritizuje nezájem sudetoněmeckých literátů o českou kulturu a vycítá jim jednostranný zájem o sudetoněmecký folklór s výrazným nacionalistickým akcentem. Uvádí, že teprve od poloviny 19. století začali projevovat pozitivní vztah k české kultuře německy píšící intelektuálové převážně židovského původu.⁷ Díky jejich zájmu se pak mnohá díla českých autorů dostala do kontextu světové literatury (Filip 2012, 62–63).

K tématu exilu a exulantů Filip zmiňuje svůj fejeton z roku 1994 „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ („Ó ty můj milý cizojazyčný domove“), který je vedle výše zmíněného textu *Kde je (jazykový) domov můj?* jeho dalším klíčovým textem, na který se často odvolává, je-li tázán na život v exilu. Pasáže z textu „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ autor začlenil do svého nevydaného románu *O du meine Heimat* (Ó ty má vlasti), který dokončil v roce 1997, a od té doby leží ve Filipově archívu. Je to kniha s výraznými autobiografickými prvky, která popisuje život českého exulanta v Německu (Kubica 2012, 155).⁸

Ze svého fejetonu autor s oblibou cituje tři pasáže, které se týkají nemožnosti žít v exilu, vztahu autora k moravské identitě a tvorby německy píšících autorů cizího původu v Německu. Pasáž o nemožnosti života v exilu je vlastně citát z více než

⁷ Jako příklad Filip uvádí překlady libret Janáčkových oper od Maxe Broda a překlad Bezručovy sbírky *Slezské písně* od Rudolfa Fuchse. K prvnímu německému vydání této sbírky napsal předmluvu Franz Werfel.

⁸ Části textu „*O du mein liebes fremdsprachiges Land*“ Filip také začlenil do románu *Sousedé a ti ostatní* (s. 14–17).

dvacet let starého dopisu jednoho disidentského spisovatele Filipovi do Mnichova: „*Nemohl bych žít v cizině. Nemohl bych dýchat, kdybych se tu a tam nenadechl vůně rozkvetlé lípy na zápraží rodného domku. Aspoň jednou nebo dvakrát za měsíc se musím projít po Karlově mostě a pokochat se pohledem na Hrad, kdysi sídlo českých králů, pro mě zdroj naděje a víry, že dějiny k nám budou zase milosrdné. . .*“ (Filip 1994).

Autor tento citát ve své přednášce komentuje skepticky, nevěří patosu svého kolegy a vidí v tom výroku spíše projev strachu před širokým svobodným světem vně omezeného prostoru, který disidentovi zbyl v tehdy komunistické vlasti (Filip 2012, 65).

V této souvislosti bude zajímavé si ocitovat Filipovy pocity po dvou letech v německém exilu, se kterými se svěřil v dopise Ludvíku Vaculíkovi 10. července 1976: „*Už nerozumím tomu, když mi někdo tady brečí na rameni, že by chtěl vidět beskydské lesy [. . .] On ten svět je všude hezký. Třeba i to naše Bavorsko, čistoučké a upravené*“ (Kubica 2012, 121).

Tento nesentimentální vztah však u autora nezůstává neměnný. Svědčí o tom dopis Janu Skácelovi z roku 1987, ve kterém píše o dokončení nového románu *Die Sehnsucht nach Procida* (Touha po Procidě) (1988), který popisuje život exulantů. Autor se básníkovi svěřuje, že vždy po dopsání knihy pocituje v sobě prázdný prostor a samotu, a tak by se rád z tohoto stavu „vyléčil“ cestou na Moravu: „*Kdybych v tomto stavu prázdnoty a samoty mohl vyrazit autem na Moravu, zítra – ne už dnes večer! – bych tam byl: němý návštěvník, který snad trochu rozumí krajině, stromům a řekám, jen se dívá, jak se to asi všechno změnilo*“ (Kubica 2012, 124).

Podobně pesimisticky vyznívá Filipův výrok z dopisu Skácelovi z 1. června 1989: „*Už jsme se smířili s tím, že Halas nemá pravdu: Já se tam už nikdy nevrátím – a když, tak jako tichý host na skleničku vína, na kus moravské klobásy, k hrobbům, které jistě už zarostly plevelem. . . [. . .] Berkeley znám teď však důvěrněji než současnou Moravu. Svět se nám nějak zauzlil, už ho asi nerozmotám*“ (Kubica 2012, 124).

Svoji moravskou identitu, která ve Filipovi koncem osmdesátých let zjevně vyvolávala sentiment a touhu se alespoň na krátko na Moravu vrátit, považuje ve fejetonu za zbytečnou zátěž (Filip 1994).⁹

K tématu literátů cizího původu, žijících v Německu a píšících německy, přidává autor zážitek z jednání německého PEN klubu, které moderoval. V diskusi vystoupil básník arabského původu s povzdechem, že se v Německu prodalo jen tři sta exemplářů jeho sbírky, a přitom v zemi básníků a myslitelů žije osmdesát miliónů obyvatel. Na to Filip hned zareagoval ironickým tónem v tom smyslu, že je to opravdu velmi smutné, když jeho básně četlo v Německu jen tři sta lidí. Zatímco,

⁹ „*Přiznám se vám: Když jsem se v roce 1930 narodil, nikdo se mě neptal, jestli chci vstoupit do života jako Moravan v Československé republice a jestli se mi čeština jako moje mateřská řeč zamlouvá. A kdyby se mě Stvořitel tehdy zeptal, kde chci být vyvržen do života v tomto slzavém údolí jménem Země, a kdybych jen tušil, jaký osud můj domov stáhne, tak bych padl na kolena a žadonil: Prosím Tě, Všemohoucí, smiluj se nade mnou a nevyšli mě do života na Moravě, ale v italském Toskánsku, v Kalifornii, v horším případě třeba i v tom nudném Švýcarsku a kdybys nemohl nebo nechtěl jinak, tak bych bral i tu strašnou Vídeň. . .*“ (Filip 1994).

jeho – Otu Filipa, „velkého českého vypravěče“ nezná v arabském světě žádný nakladatel, takže ho nemůže nabídnout ani v malém nákladu. Měl by tedy Filip považovat arabské čtenáře za kulturní barbary (Filip 2012, 69)?

Autor se dále ještě vyjadřuje k současné situaci menšin v Německu a konstatuje, že se vedle snad až příliš medializovaného problematického vztahu části německého obyvatelstva k cizincům, téměř vůbec nehovoří o odmítavém vztahu některých cizinců k Němcům. Má při tom na mysli hlavně ty příslušníky menšin, kteří žijí v dobrovolně izolovaných „ghettech“, neumí německy a nejvíce žádný zájem o soužití s Němci (Filip 2012, 73).

Téma exilu je u autora stále velmi živé, a to nejen proto, že žije v Německu, které každoročně přijímá tisíce exulantů.

Filip sám měl od okamžiku, kdy přišel do Německa, k některým exulantům a emigrantům velmi kritický vztah. Nejvíce ho pobuřovali ti, kteří si v krajských hospodách v Mnichově stěžovali na svůj „těžký“ úděl, přičemž se jim dařilo velmi dobře.

Zde je nutno poukázat na to, že autor některým svým úsudkem patrně neprávem škodil. O autorovi je známo, že nemá rád sentiment ve vztahu k opuštěné rodné zemi. Proto nechápal u některých exulantů jejich stesk po vlasti, když v Německu dosáhli dobrého životního.

2.4. ČTVRTÁ PŘEDNÁŠKA

Čtvrtá přednáška nese titul *Meine kakophonischen Klagelieder, stets mit einem Hoffnungsschimmer am Horizont* (Moje kakofonické nářky, stále s nádechem naděje na horizontu) a Filip hned v úvodu upozorňuje na to, že není žádný český spisovatel (böhmisches-tschechischer Schriftsteller), nýbrž moravský vypravěč (mährischer Erzähler). Narodil se sice ve slezské části Ostravy, tedy na Slezské Ostravě, ale cítí se jako Moravan. Poukazuje na skutečnost, že místo narození patrně způsobilo jeho zařazení mezi slezské autory německým literárním vědcem Arno Lubosem v knize *Geschichte der Literatur Schlesiens* (Dějiny literatury Slezska) (Lubos 1974, 655). Filip však s tímto zařazením nesouhlasí (Filip 2012, 77).

U otázky pravdivosti svých děl autor připouští, že často fabuluje, a když text čte vytištěný, považuje ho za pravdivý. Podotýká také, že se někdy při autorských čteních za své příběhy stydí, a přitom si myslí, že je mohl napsat lépe (Filip 2012, 79). K tomuto tématu se hodí citovat autorův výrok z jedné pódiové diskuse v roce 1985, kdy řekl: „*Jsem již ve věku, kdy mohu tvrdit, že napsané je mnohem lepší než realita*“ (Kubica 2012, 209).

Dále Filip v souvislosti se svou silnou moravskou identitou vyzdvihuje kulturní význam Moravy, který se snaží doložit faktem, že stěžejní díla současné české literatury napsali autoři s moravským původem (Filip 2012, 80).¹⁰ Přidává také zážitek z června roku 1989, kdy doprovázel Jana Skácela na cestě do italského města Lucca. Básník tam převzal za celoživotní dílo Petrarcovu cenu za lyriku. Filip pomohl Skácelovi s překladem děkovné řeči do němčiny. Moravský básník se ve své řeči pozastavuje nad tím, že Morava, země jeho lyriky, se neobjevuje ani

¹⁰ Autor zmiňuje Milana Kunderu, Ludvíka Vaculíka, Bohumila Hrabala, Jana Trefulku, Zdenka Rotreklu, Jiřího Kratochvila, Jana Balabána, Františka Halase, Jana Skácela, Oldřicha Mikuláška a Petra Bezruče.

v názvu československého státu ani v textu státní hymny. Za moravskou hymnu tedy považuje krátkou pauzu mezi českou a slovenskou částí (Filip 2012, 83–84).¹¹

Ve čtvrté přednášce autor také zmiňuje tři hlavní témata svého psaní – ztracená vlast, jeho otec a vlastní provinění na svých blízkých.

O prvním tématu již byla řeč, věnujme se tedy Filipovu vztahu k otci. Autor ho líčí ve svých raných románech, včetně románu *Sedmý životopis* z roku 2000, jako slabocha se sklonem ke kolaboraci. Nicméně neopomíjí ani otcovu podporu partyzánského hnutí na Valašsku ke konci druhé světové války (Filip 2012, 85).

Problematikou zpracovávání válečné minulosti předků se zabývá Naděžda Heinrichová, jejíž vyjádření věrně vystihuje také Filipův přístup k vzpomínkám na otce: „V románech se snaží zachytit vedle nezřídka zkreslených historických událostí i záměrně zapomenuté příběhy svých předků často až po přirozené smrti zúčastněných aktérů. Tyto příběhy zasazují do historického kontextu a společenských souvislostí, které umožňují čtenáři pochopit, proč se ze solidních německých měšťáckých rodin rekrutovali přívrženci a aktivní účastníci režimu“ (Heinrichová 2012, 94).

V přednášce Filip také vzpomíná na to, jak otec neuznával jeho nadšení pro knihu a otevřeně jím opovrhoval. V *Sedmém životopise* (2000) však připouští, že právě vztah s otcem je téma jeho autobiografických románů: „*Otec Bohumil a jeho příběhy, které mi odkázal, jsou mým jediným dědictvím; nemohl jsem je odmítnout, nedokázal jsem se jich zbavit, přilepily se mi pevně do té části mozku, jež nezapomíná. Ale na druhé straně: bez zátěže otce Bohumila v hlavě bych nikdy neapsal své první tři romány, které jsou zúčtováním s ním, s jeho slabostí, strachem a s permanentním připosráváním se*“ (Filip 2000, 30).

Jako jednu z největších křivd přičítá autor otci zapsání do německé školy poté, co se dobrovolně přihlásil z výše uvedeného pragmatického důvodu k německé národnosti: „*Jsmo si vlastně, pokud jde o literaturu, kvit; nicméně mnohé úcty mezi mnou a otcem Bohumilem zůstávají pořád otevřeny, bolí mě i po více než půl století. Asi se jich už nikdy nezabavím a nikdy je nesplatím, jako třeba ten z pátku dne 1. září 1939, jednoho z mých nejnešťastnějších dnů, kdy mě otec Bohumil násilím vytrhl z české řeči a přesadil do německé*“ (Filip 2000, 30).

Jak také Filip konstatuje ve čtvrté přednášce (Filip 2012, 85), v dalším životopisném románu *Osmý čili nedokončený životopis* (2007) dochází v jeho pohledu na otce k posunu a odpouští mu. Dalo by se říci, že autor dospívá k zralému sebepoznání: „*Čím jsem starší, tím více mě zneklidňuje, jak se otcí podobám a jak marně jsem se pokoušel se mu vzdálit, a čím usilovněji jsem se snažil se od otce Bohumila odpoutat, tím více podobností, které mě s ním svazují, jsem v sobě objevil*“ (Filip 2007, 17).

Autor plně chápe otcovy slabosti a tímto se smiřuje se svými slabostmi, selháními a nedostatky. Tón usmíření je zde velmi silný a svědčí o Filipově sebereflexi a kritickém odstupu: „*Až když jsem *Sedmý životopis* ukončil, uvědomil jsem si, že jsem otcí Bohumilovi, s nímž jsem se ve třech románech pokoušel srovnat a obtěžkat*

¹¹ Tento příběh se v české verzi objevuje ve dvou variantách: Filip (1992b, 85–87) a Filip (1993, 36–39). Německou verzi příběhu zařadil Filip jako doslov pod názvem *Mähren, das vergessene Land... Ein Nachwort* (Morava, zapomenutá země... Doslov) své knihy povídek z roku 1994 s titulem *Das andere Weihnachten. Mährische Geschichten* (Jiné Vánoce. Moravské povídky).

jej i svými slabostmi, tuze ublížil. Ted' jej se vším všudy, s jeho selháváním, s jeho poklesky, za které jsem i já trpce zaplatil, i s jeho strachem, začínám chápat a možná jej začnu obhajovat. Se svým selháním nejsem už sám; jsme dva: otec Bohumil a já, jeho prvorozený“ (Filip 2007, 17).

Filipovy autobiograficky laděné romány můžeme podle Heinrichové nazvat rodinnými romány mapujícími německou historii (Heinrichová 2011, 105) – u Filipa přirozeně mapují také českou historii. Hlavním rysem těchto románů je detabuizace minulosti a snaha autorů o kritickou reflexi válečných událostí (Heinrichová 2011, 110).¹²

V souvislosti se svými čtyřmi anti-otcovskými romány¹³ zmiňuje Filip problematiku hranice mezi skutečností a fikcí. Pravdu v těchto románech nazývá přesněji *mojí* pravdou, tedy připouští, že vedle pravdivého jádra se objevují prvky fabulace. Původ této struktury vysvětluje autor vedle v mládí silného vztahu k surrealismu a existencialismu, také svým „vypravěčským trojúhelníkem“, ve kterém se všechny jeho romány odehrávají. První, nejvyšší vrchol tvoří realita, spojená s druhým – snem nebo zklamanou touhou „po něčem vyšším a věčném“. Třetí vrchol, spojený s prvním a druhým, představuje absurdnost nebo jím vnímané absurdity, přes které klopýtal (Filip 2012, 89–90). Podle Filipa v jeho „vypravěčském trojúhelníku“ není prostor pro hrdiny, pouze pro antihrdiny, kteří se vyskytují ve všech jeho románech (Filip 2012, 90).

Jsem toho názoru, že Filipovi antihrdinové jsou pikarové, tedy šelmové, kteří přes mnohá selhání a neúspěchy jsou schopni se zorientovat i ve složité situaci a přežít. Jeví se mi tak hlavní postavy Jana Lojzka z tzv. ostravských románů *Cesta ke hřbitovu* a *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*. Díky výše uvedeným vlastnostem je můžeme označit také za typy švejkovské, čemuž se Filip velmi brání (Kubica 2012, 50), nicméně Jiří Holý vidí v románu o Lojzkovi vysloveně haškovský charakter.¹⁴

Autor spojuje se svým „vypravěčským trojúhelníkem“ také problematiku svých dvou „já“ při vyprávění. Jeho první „já“ je „originál“ a druhé „kopie“, obě se často navzájem popírají. Dříve se Filip údajně tomuto napětí bránil, protože mu vadil často kritický pohled druhého „já“ na to první. Nyní tento boj vzdal a druhé „já“ má mnohem raději než to první, právě pro jeho spontaneitu a chytrost. Metodu vyprávění těmito dvěma „já“ nazývá šachovými tahy (Filip 2012, 86).

Zajímavě se k autorově první osobě v románu *Cesta ke hřbitovu* vyjadřuje František Valouch: „*Hrdinova ‚první osoba‘ funguje v několika plánech, je to nesporně niterné já autorovo stejně jako niterné já čtenářovo, je to já různých postav, které autor pronikl a přetavené postavil do svého románu v juxtapozici a zároveň jako by mimo zónu toho, co samy svou jedinečností ‚znamenají‘*“ (Valouch 1993, 4–5).

¹² „Autorům německé proveniencce, kteří ve svých dílech po roce 1989 reflektují tabuizované historické události a potlačené rodinné příběhy na pozadí událostí II. světové války, je společná snaha v rámci možnosti objasnit jednání předchozích generací, které neodsuzují ani neomlouvají. Současně se snaží upozornit na nebezpečí a následky pramenících z nezpracované minulosti pro následující generace. [...] Výše zmíněné romány se stávají cenným svědectvím o dějinných událostech dvacátého století a z nich pramenícím možným poučením pro další generace“ (Heinrichová 2011, 110).

¹³ *Cesta ke hřbitovu*, *Blázen ve městě*, *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* a *Sedmý životopis*.

¹⁴ „Román *Oty Filipa* bylo možno zařadit do linie haškovské a grassovské“ (Holý 1995, 89).

Již zmíněný problém skutečnosti a fikce v autorově tvorbě hodnotí Jiří Urbanec v následujícím pohledu na *Sedmý životopis*: „Potřetí se vrátil k vlastnímu životu po šesti letech v knize *Sedmý životopis*, který nazval ‚románem‘, ačkoliv první část je dosti podrobná autobiografie, teprve druhá polovina týkající se padesátých let je zčásti fikcí“ (Urbanec 2005, 24).

Právě tento román Filip napsal, aby objasnil své patrně největší selhání, které spadá do období 50. let, kdy sloužil jako syn živnostníka a údajného kolaboranta u Pomocných technických praporů. Zde se náhodou dozvěděl o tajném plánu svých několika spolusloužících utéct na Západ. Jeho strýc Gustav Kliment byl v té době již významným funkcionářem KSČ, a tak se autor obával, že pokud plán o útěku neoznámí, nebude hrozit trest za neoznámení takové záležitosti jen jemu, ale i jeho strýci. Navíc se později ukázalo, že Státní bezpečnost vedla svazek na Filipa již před oznámením plánu útěku, protože ho podezřívala ze spolupráce s anglickou výzvědnou službou IS (Kubica 2012, 31–32).

Hlavním motivem vzniku *Sedmého životopisu* byla tragická událost ve Filipově rodině – sebevražda jeho čtyřiačtyřicetiletého syna Pavla v lednu roku 1998. Několik dní před tím uvedla německá televize filmový dokument Martina Jürgena Möllera *Der lachende Barbar* (Smějící se barbar), který autora jednostranně ukazuje jako zrádce a spolupracovníka StB. Filipův syn viděl v titulcích mezi spoluautory také jména rodinných přátel, které znal od dětství (Kubica 2012, 31–32, 169).

Autor tedy pocituje jako své provinění odsouzení svých pěti spolusloužících k trestu odnětí svobody od jednoho roku do pěti let v jáchymovských uranových dolech. V románu popisuje okolnosti tohoto případu, dobovou atmosféru strachu z pronásledování a také mediální tlak vyvolaný uvedením filmového dokumentu, kterému jeho syn tragicky podlehl (Kubica 2012, 31–32).

Sebevraždu svého syna Filip označuje jako trest za svůj hřích v první kapitole¹⁵ dalšího životopisného románu *Osmý čili nedokončený životopis*. Ve své přednášce autor upozorňuje na dialog mezi svým „originálem“ – prvním „já“, které podporuje myšlenku Filipa na zavraždění sedmi až osmi lidí, kteří podle autorova mínění nesou také vinu na sebevraždě jeho syna, a svou „kopii“ – druhým „já“, které se mu na více než sedmi stech stranách knihy snaží tento čin rozmluvit (Kubica 2012, 95–96).

Autor v přednášce také cituje obsáhlou pasáž z recenze Jiřího Trávnicka (Trávnick 2008, 21),¹⁶ která vyznívá ve všech směrech kladně a obdivně.

¹⁵Na tomto místě je třeba poukázat na to, že v české verzi *Sedmého životopisu* autor ještě otevřeně o události nepíše jako o svém selhání. Činí tak však v německé verzi, kterou sám vytvořil pod názvem *Der siebente Lebenslauf*. Třetí kapitolu v německé verzi přímo nazval *Mein Versagen* (Moje selhání), zatímco v české verzi kapitoly jen číslal. V německé verzi přidal ještě jednu kapitolu s názvem *Der Steinbruch* (Kamenolom) a své počínání interpretuje jako selhání a hřích, za které musí následovat trest. Čtvrtou kapitolu z německé verze pak Filip zařadil jako první kapitolu románu *Osmý čili nedokončený životopis* pod názvem *Pokus o nezdařenou zpověď, jakož i úvody k několika příhodám a příběhům, k jejichž různým, rozličným a pravděpodobně vzájemně si odporujícím podobám se autor bude vracet*.

¹⁶„Filipův román v sobě slučuje několik kódů a zánrových poloh: jde o román autobiografický stejně jako o román s tajemstvím; je to román existencialistického pátrání v hlubinách vlastní duše jako román širokých společenských pláten; jde o román o vzniku a genezi jiných autorových románů jako o román o vině a jejím odčiňování, pomstě a smíření; máme co činit s románem jedné velké klenby stejně jako s románem pikareskně navlčkaných histo-

Podobně chválí také Jiří Zizler především Filipovo „nenasytné“ vyprávění jako „opulentní hostinu příběhů“ (Zizler 2008, 6).

Jiří Peňás obdivuje autorův „temperament a houževnatou vůli“ hájit svá stanoviska, podobně jako jeho rozhodně „ne neutrální“ postoj. Peňás Filipovi vytýká absenci „hlubší sebereflexe“ a jeho až „obžerné vypravěčství“ (Peňás 2007, 88).

Problematický vztah k otci, další autorovo životní téma, považuje Filip dnes již za uzavřené. K otci měl dříve spíše negativní nebo ambivalentní vztah, nyní je s ním již smířen.

Je možno soudit, že Filip doposud ve svých přednáškách „jen“ bilancoval, a tedy nepřinesl v podstatě nic nového. V této přednášce přichází s novým prvkem – s tzv. „vypravěčským trojúhelníkem“, který je údajně ideální pro vykreslení jeho anti-hrdinů.

2.5. PÁTÁ PŘEDNÁŠKA

Filipova pátá a poslední přednáška nese název *Eine kummervolle Beziehung: Meine Roman-Anti-Helden und ich* (Starostiplný vztah: Moji románoví antihrdinové a já) a autor ji začíná tzv. létací pasáží z druhého ostravského románu o Lojzkovi (Filip 1994, 18–19), kdy tento hrdina poletuje nejprve kolem ostravské Nové radnice a pak nad Slezskou a Moravskou Ostravou a přitom cítí jižní vítr, který přináší vůni kvetoucích beskydských luk nad zaprášené střechy městských domů. Tuto scénu zároveň uvádí jako příklad fabulace, tedy literární „lži“ (Filip 2012, 99–100).

Téma literárních hrdinů pak autor rozvíjí vzpomínkami na to, jak koncem 40. a začátkem 50. let poznával různé literární směry. Vzpomíná na cyklus přednášek Ilji Ehrenburga, který navštěvoval začátkem padesátých let, kdy na Karlově univerzitě dálkově studoval tzv. novinářskou školu. Tématem cyklu byl socialistický realismus (Filip 2012, 102).

Díky tetě Hedě (dceři komunistického poslance Gustava Klimenta) se mohl Filip seznámit s pařížským surrealismem. Velký vliv měl potom na autora román Alberta Camuse *Cizinec*, který vyšel česky poprvé krátce před únorovým pučem roku 1948. V duchu existencialismu se pak Filip pokoušel psát básně, které podle jeho vlastního vyjádření nebyly dobré (Filip 2012, 103).

Na Camusův román myslel Filip také v době, kdy trávil půl roku ve vyšetřovací vazbě, která následovala po jeho zatčení v důsledku rozeslání protestního dopisu sepsaného při příležitosti prvního výročí okupace vojsky Varšavské smlouvy (viz *Druhá přednáška*). Opakoval si hlavně poslední větu románu, kdy se k smrti odsouzený vězeň vyrovnává v noci před popravou s koncem své existence (Filip 2012, 103–104). Ve vyšetřovací vazbě ostravského krajského soudu, který se nachází nedaleko ostravské Nové radnice, si autor také začal představovat, jak poletuje kolem její věže a nad jejím okolím, kde se narodil a vyrůstal. Začal přemýšlet nad novým románem, který ovšem nemohl psát, protože političtí vězni nesměli mít

rek; jde o román – cestu (k Bohu) i román – labyrint (v dějinách střední Evropy za posledních padesát let), dále i o román doby, jakož i o román postav; Osmý čili nedokončený životopis je rovněž strhujícím románem milostným. Tak trochu Zločin a trest, Vojna a mír, Obvyčejný život, Hrabě Monte Christo, Cesta do hlubin noci, Pýcha a předsudek i Osudy dobrého vojáka Švejka... Před takovými výkony, nejenom literárními, se smeká“ (Trávníček 2008, 21).

na cele psací potřeby, stejně jako knihy a noviny. Filip tedy začal „psát“ román o *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (Filip 1994) „pouze ve své hlavě“ (Filip 2012, 104–106).

Ve své přednášce autor dále na několika příkladech objasňuje, co je v knize autentické, a co naopak fabuloval. Filipem často citovaná pasáž o trojjazyčně zpívajícím ostravském pěveckém sboru „Slavík“ je vymyšlená, stejně jako jazykový spor, který se na základě kontroverze mezi českým, německým a polským nacionalistou rozvine na stránkách místního tisku (Filip 2012, 106).

Ve skutečnosti v Ostravě působilo několik českých, německých a polských sborů a pěveckých sdružení. V jednom českém a v jednom německém zpíval autorův otec a matka byla členkou sborů české a německé opery v Moravské Ostravě (Filip 2012, 106–107).

Filip se také zabývá skutečnou identitou literárních postav svého románu o Lojzkovi. Většinou používá v knize jiná jména, u některých mění profesi, ale politická orientace a charakterové vlastnosti zůstávají stejné (Filip 2012, 108–109).

Na závěr pasáže o románových postavách autor zmiňuje Nathana Wurzela, jehož jméno je autentické, stejně jako povolání soudce na Krajském soudu v Moravské Ostravě. Rovněž nezměněn zůstává jeho životní příběh. Finančně podporoval ostravského rabína Nathana Rosenbauma a místní fotbalový klub na Slezské Ostravě. Tento muž židovského původu spáchal 15. března 1939 skokem z okna sebevraždu, jejímž očitým svědkem se stal Ota Filip jako dítě vracející se ze školy. Wurzelovi bydleli ve stejném domě jako Filipovi, tělo sebevraha údajně dopadlo na chodník před školákem Filipem (Filip 2012, 109–110).

Autor označuje tento zážitek za rozhodující pro jeho přesvědčení, že od tohoto momentu ztratil důvěru k realitě. Tento druh nedůvěry pro něho znamená velké břemeno, které je snesitelné jen v těch okamžicích, kdy zjistí, že i po Wurzelově smrti existují lidé, kterým může plně důvěřovat. Tito lidé jsou podle Filipa po úmorné existenci ve dvacátém století příliš unavení a tak staří, že z velké části zapomněli na svou minulost (Filip 2012, 112).

Důsledky své nedůvěry pro literární tvorbu autor výstižně formuluje v následujícím citátu: „*Svoji nedůvěru jsem se vždy ve své literatuře pokoušel přehrát sebeironií a jemným cynismem a stále s plným rizikem, že znovu objevím a popíšu pro mě a snad také pro mé čtenáře odvrácenou stranu našeho bytí za kulisami, před nimiž všichni dobře nebo mizerně inscenujeme náš všední den*“ (Filip 2012, 112).

V závěru své páté a poslední přednášky Filip konstatuje, že se identifikuje se všemi hlavními postavami – anti-hrdiny – svých románů. Klade si zde také otázku, co vlastně po něm v literárním slova smyslu zbude kromě tisíců popsaných a potišťených stran a více než tří stovek pořadačů s tisíci dopisy a texty v Bavorské státní knihovně v Mnichově. Ota Filip dochází k názoru, že nemůže očekávat více než naději, že ho psané slovo přežije nejméně o několik desetiletí (Filip 2012, 115).

V poslední přednášce autor rozvíjí téma anti-hrdinů, kterého se již dotkl ve čtvrté přednášce. Jedná se opět spíše o shrnutí tohoto tématu, ke kterému přispěl již v předchozí přednášce novou „teorií“ o tzv. „vypravěčském trojúhelníku“, který umožňuje pohled na hlavní postavu (tedy anti-hrdinu) z více perspektiv.

Domnívám se, že tato kniha přednášek je bilanční a shrnující. Autor se nám snaží podat zprávu o tom, jak se mu jeví svět prizmatem jeho díla, které odráží

osobní zkušenost s národním socialismem, komunismem a exilem. Dvojjazyčnost, traumatický vztah k otci a anti-hrdinové tuto zkušenost doplňují a rozvíjejí.

3. STUDIE WALTERA SCHMITZE

Po Filipových přednáškách následuje literárně-vědná část, zpracovaná profesorem Walterem Schmitzem, který působí na drážďanské univerzitě.

První strany jsou věnovány stručnému životopisu autora v časové tabulce. Následuje podrobná bibliografie Filipových próz a publicistiky v antologiích a periodikách. Nalezneme zde také autorovy překlady, rozhovory a výbor slovníkových textů, monografií, odborných článků o autorovi, stejně jako recenze jeho románů.

Schmitz nazval svoji studii *Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filip tschechisch-deutsche Autorschaft* (Pokusy o útěk jednoho vypravěče. Česko-německé autorství Oty Filipa) a systematicky zde v sedmi částech zpracovává autorův život a dílo. V úvodu upozorňuje na to, že jeho pojednání nemá být chápáno jako doslov k Filipovým přednáškám, nýbrž jako úvod do jeho rozsáhlého německo-českého díla a objasnění zásahů „velkých dějin“ do jeho života (Schmitz 2012, 151).

V první části *Lebenslauf* (Životopis) Schmitz potvrzuje Filipovu tezi, že každý jeho román je v podstatě jeho životopisem. Cituje zde vyjádření autora ke své identitě v německém rozhlasu, kde poukazuje vedle vícejazyčného prostředí Slezské a Moravské Ostravy na polský původ matky a rakousko-český původ otce. Nemůže se tedy považovat za Čecha. Podobně jsou na tom jeho děti, protože jeho žena je polského původu¹⁷ (Schmitz 2012, 153–155).

Druhá část *Orte der Unzuverlässigkeit* (Nespolehlivá místa) popisuje z pohledu Schmitze místa děje všech autorových románů jako místa nespolehlivosti, podobně jak jsou nespolehliví jejich anti-hrdinové. Tento fenomén autor také přenáší na nespolehlivost Čechů obecně s poukazem na jejich kolaboraci jak s národně-socialistickým, tak i s režimem dohlížející sovětské moci. Cituje při tom výrok Milana Kundery v rámci jeho úvodního projevu na IV. Sjezdu spisovatelů v roce 1967, kdy upozornil na nebezpečí ztráty historické paměti českého národa (Schmitz 2012, 158–162).

V následující části *Die Täuschungen der Historie: Maskenspiel und Variation des Erzählens* (Omyly historie: Hra masek a variace vyprávění) Schmitz navazuje na předchozí téma nespolehlivosti či kolaborace Čechů v různých dějinných obdobích. Upozorňuje na výrok Petera Härtlinga o tom, že Filip v románu *Cesta ke hřbitovu* neztvárnil žádný mýtus českého odboje v době německé okupace a Protektorátu: „Bylo to jínak: jedni se sklonili, druhí se vzepřeli, další zase spolupracovali. Toto je část jeho a naší historie [...]“ (Schmitz 2012, 163–164).

Čtvrtá část pod názvem *Der Untergang Mitteleuropas* (Zánik střední Evropy) zachycuje Filipovo neustálé střídání perspektivy, korektury a nové interpretace historie. Schmitz to dokládá pomocí románu *Café Slavia* (Kavárna Slavia) (1985), v němž je hlavní hrdina, hrabě Belecredos, mistrem masek a převleků a žije ve

¹⁷ Marie Filipová se narodila v roce 1933 v české obci Kupičov na Západní Volyni, která patřila do roku 1944 k Polsku.

světě-divadle, kde se mění kulisy, stejně jako přicházejí a odcházejí dějinné události (Schmitz 2012, 171–172).

Konstatuje, že přiměřený typ románu pro takový svět je šelmovský román, který zažívá v Německé spolkové republice od 50. let aktualizaci v rámci restaurované moderny především díky světově uznávanému románu Güntera Grasse *Die Blechtrommel* (Plechový bubínek) (Grass 1959). Podle Schmitze je moderní šelmovská postava hracím míčem bezcílných dějin a ve světě bez Boha mutuje do postavy blázna (Schmitz 2012, 172–173).

V páté části „*Heimat*“-*Dimensionen: Lebenswechsel – Sprachwechsel* (Dimenze „Vlasti“: životní změna – změna jazyka) připomíná Schmitz Filipův nevydaný částečně autobiografický román *O du meine Heimat* (Ó ty má vlasti) (Filip 1997) jako příběh exulanta v Německu, který si uvědomuje, že se na svou původní vlast jako na místo bezpečí nemůže spolehnout. Zjišťuje, že se v cizině přerušuje kontinuita dějin a vlasti a kniha se tak stává vlasteneckým anti-románem (Schmitz 2012, 180–181).

V případě Filipova publikovaného románu *Die Sehnsucht nach Procida* (Touha po Procidě) (1988) Schmitz konstatuje, že se jedná o román exilový. Autor se v něm údajně vyrovnává s novou rolí exilového autora jako exota z Východu (Schmitz 2012, 181).

Šestá část *Verrat* (Zrada) zahrnuje především záležitost s Filipovým oznámením, že chce skupina jeho spolusloužících z Pomocných technických praporů uniknout na Západ.¹⁸ Schmitz přehledně shrnuje reflexi filmového dokumentu M. J. Möllera německými médii, podobně jako ohlasy na tuto událost v Čechách. Také dále konstatuje, že nezná v německé literatuře srovnatelně silnou autorskou výpověď, kterou Filip zachytil v románu *Sedmý životopis* (Filip 2000; Filip 2012, 202–203).

V poslední, sedmé části *Erlösung* (Spasení) poukazuje Schmitz na konstatování Filipova autobiografického „já“ v *Sedmém životopise*, že po nejhlubším pádu v pozemském životě je možná záchrana jen na onom světě. Ovšem pouze za předpokladu, že víra v Boha by již nebyla metaforou, ale skutečností, mohlo by se doufat ve spasení. Filip je sice od roku 1953 praktikujícím katolíkem, katolickou církev ovšem často kritizoval jak ve své publicistice, tak v románech. V *Sedmém životopise* (2000) autor také uvádí, že smrt jeho syna byla vlastně trestem za otcovy hříchy a selhání (Schmitz 2012, 206–207).

Schmitz na závěr oceňuje Filipův román *Das Russenhaus*,¹⁹ který vyšel v Německu v roce 2005. Autor se v něm pokusil vyfabulovat milostný a umělecký vztah mezi Vasilijem Kandinským a Gabrielou Münterovou v letech 1908–1914, kdy spolu žili v tzv. Ruském domě v Murnau. Také v této knize se Filip stylizuje do hlavní postavy, tedy do malíře Kandinského, jehož ústy pronáší, že také umění je zrada a znamená tedy neustálý pokus o útěk před skutečností. Dále ještě konstatuje, že v budoucnosti udělá vše lépe (Schmitz 2012, 215–216).

Schmitz označuje exil, útěk a lásku k vlasti za Filipova životní témata, která neustále tematizuje ve svých knihách (Schmitz 2012, 215). Tímto se v podstatě

¹⁸Filip se touto věcí zabývá ve své čtvrté přednášce.

¹⁹Česká verze románu vznikla za spolupráce Oty Filipa s Mojmiřem Jeřábekem a vyšla pod názvem *77 obrazů z ruského domu* v roce 2005.

shoduje se samotným Otou Filipem, který hovoří o svých hlavních tématech v rámci čtvrté přednášky.

Walter Schmitz ve své studii prokazuje hlubokou znalost rozsáhlého díla Oty Filipa a jeho pojednání svědčí rovněž o porozumění Filipovým textům v několika rovinách. Vedle roviny literárně-vědné a historické je to pohled na dlouhodobé úsilí autora, vystaveného různým životním zkouškám, o zachycení průsečíků událostí „velkých dějin“ dvacátého století a životních etap autora, jeho rodiny, přátel i nepřátel.

Schmitz zaměřuje svůj pohled také na snahu autora kriticky zhodnotit jak na obecné úrovni, tak na úrovni individuálních osudů minulost i současnost vztahů nejen mezi Čechy a Němci, ale pozornost věnuje také Židům, Slovákům, Polákům a dalším národům střední a východní Evropy.

4. ZÁVĚR

Donedávna platilo, že byla Otu Filipovi i po roce 1989 věnována větší pozornost odborné i laické veřejnosti v Německu než v Čechách. Počátkem osmdesátých let byl autor přijat do prestižní Bavorské akademie krásných umění v Mnichově, jejímiž členy jsou nejlepší umělci z Německa a ze zahraničí.²⁰

V roce 1986 následovalo nejvyšší německé uznání pro autora neněmeckého původu, cena Adelberta von Chamisso a v roce 1991 propůjčení další významné německé literární ceny Andrease Gryphia.

Na druhé straně je nutno podotknout, že po roce 1989 je Filipovi v Čechách věnována pozornost jako autorovi a novináři. Vycházejí jeho nové romány, hlavně péčí nakladatelství Host – *Sedmý životopis* (Host 2000), *Sousedé a ti ostatní* (Host 2003), *77 obrazů z ruského domu* (Barrister & Principal 2005), *Osmý čili nedokončený životopis* (Host 2007) a také starší prózy – *Děda a dělo* (Host 2009), *Valdštejn a Lukrecie* (Host 2011).²¹ Autorovy úvahy a fejetony otiskují periodika *Host*, *Reflex*, *Mladá fronta* a *Lidové noviny*.

V roce 2012 byla při příležitosti oslav vzniku Československa Otu Filipovi udělena medaile Za zásluhy o stát v oblasti umění, tedy druhé ocenění v Čechách od roku 1967, kdy mu byla udělena Cena města Ostravy. Druhé vyznamenání vyvolalo vedle kladných také záporné reakce vzhledem k autorově postoji k plánu útěku jeho spoluslužících u PTP v 50. letech.

Můžeme tedy konstatovat, že je v posledních letech Otu Filipovi a jeho dílu věnována zasloužená pozornost laického a odborného publika také v Čechách. Svědčí o tom rovněž vydání monografie *Spisovatel Ota Filip* (Kubica 2012) a sbírky Filipových povídek pod titulem *Tři škaredé středy* (Filip 2012) na podzim roku 2012.

²⁰ V roce 1979 se stal členem korespondentem této akademie Jan Skácel. V téže roce O. Filip zprostředkoval jeho pozvání prostřednictvím německého PEN klubu do Německa. Další pozvání na zasedání akademie následovalo v roce 1986.

²¹ Pro úplnost – v první polovině 90. let vyšla znova česká vydání románů *Cesta ke hrbitovu* (Profil 1990), *Poskvrněné početí* (Západočeské nakladatelství 1990), *Blázen ve městě* (Profil 1991), *Kavárna Slavia* (Český spisovatel 1993), *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (Český spisovatel 1994).

Velkým přínosem by jistě bylo i případné vydání české verze autorových přednášek *Verspätete Abrechnungen* (Opožděná zúčtování) (Filip 2012) se studií Waltera Schmitze, která jistě zaujme české literární vědce, a stejně tak i Filipovy české čtenáře.

Na závěr ocitujeme charakteristiku Oty Filipa z úvodu ke *Třem škaredým středám*, jehož autorem je Mojmír Jeřábek, lektor tohoto svazku: „*Ota Filip jako jeden z mála našich autorů zažil přímo na vlastní kůži, či tak říkajíc z první ruky, snad všechna hlavní utrpení a hrůzy, jimiž Češi, Moravané a moravští Slezané prošli v celém dlouhém a krutém 20. století. Jak ho tyto rány osudu a, tak zvaných velkých dějin – jak o nich opakovaně píše, mluví a zpovídá se v románech, Cesta ke hřbitovu, Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy, v Sedmém životopise a nakonec i v, Osmém, nedokončeném životopise – postihovaly, jak je na sebe i vlastní vinou přivolával, tak je jako upřímný a poctivý vypravěč postihl ve svém díle*“ (Jeřábek 2012, 5–6).

POUŽITÉ ZDROJE

LITERATURA

- CORNEJO, Renata (2004): Stimmen in Stummland. In: Höhne, Steffen, Nekula, Marek, Tvrdlík, Milan a Cvrkal, Ivan (eds.): *Brücken 12*. Weimar, Regensburg, Prag, Bratislava, s. 251–264.
- FARYAR, Massum (2005): *Fenster zur Zeitgeschichte*. Berlin: Mensch & Buch Verlag.
- FILIP, Ota (1985): *Café Slavia*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FILIP, Ota (1992a): *Die Sehnsucht nach Procida*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FILIP, Ota (1992b): Poslední grappa. *Revue otevřené kultury* 1/1992, s. 85–87.
- FILIP, Ota (1993): Jak jsem Jana Skácela chtěl odnaučit kouřit. In: Ranný, Emanuel (ed.): *Bílá žízeň*. Třebíč: Český literární fond, s. 36–39.
- FILIP, Ota: (1994): Ó ty můj cizojazyčný domove (<http://www.ota.filip.homepage.t-online.de/O.ty.muj.htm>, 6. 11. 2013).
- FILIP, Ota (2000): *Sedmý životopis*. Brno: Host.
- FILIP, Ota (2007): *Osmý čili nedokončený životopis*. Brno: Host.
- FILIP, Ota (2012): *Verspätete Abrechnungen*. Dresden: Eckhardt Richter & Co. OHG.
- HEINRICHOVÁ, Naděžda (2011): Detabuizace II. světové války v německé literatuře po roce 1989. In: Heinrichová, Naděžda, Ondráková, Jana a Fritz, Thomas A. (eds.): *Německo-české reflexe na pozadí jazyka, literatury a didaktiky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 95–110.
- HEINRICHOVÁ, Naděžda (2012): Reflexe II. světové války v německé próze po roce 1990. In: Heinrichová, Naděžda a Hrdličková, Jana (eds.): *Obraz druhé světové války a holocaustu v německé psané literatuře*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 93–113.
- HOLÝ, Jiří (1995): *Nové problémy české epiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu.
- JEŘÁBEK, Mojmír (2012): Pašije Oty Filipa. In: Filip, Ota: *Tři škaredé středy a sedm dalších elegií o zlých snech*. Brno: Barrister & Principal, s. 5–8.
- KUBICA, Jan (2004): *Ota Filip. Eine Monographie* (dizertační práce). Olomouc: FF UP.
- KUBICA, Jan (2012): *Spisovatel Ota Filip*. Brno: Větrné mlýny.

KUBICA, Jan a COUFALOVÁ, Gabriela (2010): *Ausgewählte Werke der gegenwärtigen deutschen Schriftsteller*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

LUBOS, Arno (1974): *Geschichte der Literatur Schlesiens. III. Band*. München: Bergstadtverlag W. G. Korn.

PEŇÁS, Jiří (2007): Živel ve svinských dějinách. Ota Filip a jeho život na jednu knihu nestačí. *Týden* 46/2007, s. 86–89.

SCHMITZ, Walter (2012): Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filip's tschechisch-deutsche Autorschaft. In: Filip, Ota a Schmitz, W. (eds.): *Verspätete Abrechnungen*. Dresden: Eckhardt Richter & Co. OHG, s. 151–216.

TRÁVNÍČEK, Jiří (2008): Do krajiny českého románu se přivalil obrovitý balvan. *Host* 1/2008, s. 20–21.

URBANEC, Jiří (2005): Ota Filip Evropan? *Zpravodaj ostravského střediska OS* 23/2005, s. 20–27.

VALOUCH, František (1992): První román Oty Filipa – Cesta ke hřbitovu. *Tvar* 4/1992, s. 4–5.

ZIZLER, Jiří (2008): Člověk ve spárech dějin. Osmý čili nedokončený životopis Oty Filipa. *A2 Kulturní týdeník* 9/2008, s. 6.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Charta 77: Historie, fakta, informace: <http://www.charta77.wordpress.com>, 19. 12. 2013.

SUMMARY

In 2010, Ota Filip was awarded the literary senior lectureship of Adelbert von Chamisso at Dresden University. The book (published in 2012), which includes five lectures delivered by the author at Dresden University, is completed with professor Walter Schmitz's study about Ota Filip and his work.

In his essays, Ota Filip summarizes the main topics and problems of literary work. He deals with his own bilingualism and relating problem of language identity abroad. In 1974, after coming to West Germany, at first he tried to write German journalistic texts. Gradually, he made less and less mistakes so he took a chance to write novels in German. He recalls his autobiographic novels written in the early and late period of his creative work. Next central topic is represented by the year 1968 and the so-called the "Prague Spring". The year 1969 was also traumatic for Filip, as on the occasion of the first anniversary of occupation by the Warsaw Pact army, he wrote a protest leaflet which led to his imprisonment. He could not stand the coming normalization. However, Filip also refers to the other periods of crisis in Czech history (1620, 1648, 1938, 1948). He states that the Czech nation as a whole has not fought for freedom since 1620. He considers the Habsburg reign as a period without Czech national elites and the year 1938 as a period of betrayal by allies. The attention is also paid to the movement called "Charter 77", which he compares to the much larger Polish "Solidarity" movement. Ota Filip interestedly writes about exile and exiled authors and critically points to those permanently unsatisfied and allegedly unrespectable writers who do not realize the support of their new country. Moreover, the author analyzes the problem of his own "Moravian" identity and tries to demonstrate the strong cultural background of his home region by listing both older (P. Bezruč, O. Mikulášek, J. Skácel) and younger well-known authors of Moravian origin (M. Kundera, M. Kratochvíl, J. Balabán). An additional topic is the proportion of authenticity and fiction in his texts, his antiheroes and so-called anti-paternal novels. He mentions both the early and the newer novels with autobiographical features and presents his method of the so-called "narrative triangle".

The enclosed study by W. Schmitz describes the relationship between Filip's real life and autobiographically oriented novels. The author's antiheroes are the objects of mask plays, historic novels, tragic events and different variations of narrating. In this respect he emphasizes the character of Earl Belcredi in the novel "Café Slavia". Schmitz considers this café, as well as the scenes of the other novels – "Café on the Road to the Cemetery" and "Silesian Ostrava", as unreliable places that finally landed Filip in difficulties. Many passages of autobiographically oriented novels prove this. Schmitz appreciates Filip's ability to adapt to the German environment in personal and professional life as a journalist, columnist and writer. However, this does not mean that the author's bilingual existence lands him in these crisis situations, in which he has an anxious feeling that while he can speak one language perfectly, he forgets the other. He also deals with the author's failure in the 1950s when he was serving in the Auxiliary Technical Battalion and the publicizing of this at the end of 1990s, which led to his son's suicide. The consequences of this failure were made a topic in his later autobiographical novels "The Seventh Autobiography" and "The Eighth or Unfinished Autobiography". Schmitz considers exile, escape and love of his homeland as the author's crucial topics.